

MOHÁS LÍVIA

A társadalom beteg

MOHÁS LÍVIA (1928) Budapest

Két diszciplína szemléletmódja és információi találkoznak ebben az írásban: az irodalomé és a pszichológiáé. Mindkettő az ember lelkét és szellemét akarja színvonalasabbá tenni. A pszichológia emellett tudatosan gyógyítani szeretne. Az irodalom jeles gyógyító erővel rendelkezik és gyógyít – ha nem is mindig tudatosan.

Ami úszónak a startkő, az volt számomra Domokos Mátyás *A metafizikus költészetéről*¹ című könyve, amikor nekirugaszkodtam ennek az írásnak. E körül vettem lendületet, kaptam kezdőbességet, és egy-egy táv után rendre visszafordultam hozzá, megérintettem talpazatát, és új erőt kaptam. Köszönöm utólag Domokos Mátyásnak ritka magvas gondolatait, vallomását önmagáról: „...mindent az irodalomtól kaptam [...] az irodalom adta nekem az egyetlen [...] kikezdehetetlen értelmezését a világnak, a létezésnek...” – köszönet a tiszta forrásért.

MEGÚJULÁS ÉS METAFIZIKA

Megítélésem szerint a társadalom beteg,² bár vannak egészséges egyedei. Mentális és érzelmi betegség ez, amely túl gyakran jelentkezik szomatikus, azaz testi tünetekben és neurózisokban. A neurotikusság sokféle, de valamennyi legeslegmélyén a halálfélelem munkál, legtöbbször tudattalannul. Az orvostudomány, ezen belül a pszichiátria, a pszichológia, a neurológia számos gyógymódot ismer, de a társadalom széles rétegei alig-alig jutnak hozzá ezekhez, részben az egészségügyi hiányosságok, részben az egyének szociális lehetőségei miatt, de leginkább az emberek mentális tudatosságának roppant alacsony szintje miatt.

Sajnos ez érthető, ha történelmünk folyamatában megnézzük, mi tette tönkre a lélektan tudományát, mi tette gyanússá, ezzel negatívan befolyásolva a közvéleményt és az általános műveltség követelményeit. 1945-ben, a szovjet megszállás utáni koalíciós időkben még minden rendben ment a maga útján. A pszichológia gazdagítására (még ma is érvényes) könyvek jelentek meg. Szondi Lipót világhírű tudós tanítványai még nyugodtan dolgozhattak, nem csupán a gyógyításban használhatták Szondi tudományát és tesztjét, hanem érdeklődő intellektuális körökben és fiatalabb pszichológusok számára is foglalkozásokat tartva népszerűsítették a mélylélektannak ezt az értékes ágát. Csakhogy 1948-ban mindez megváltozott; ez volt a fordulat éve, szovjet pártemberek vették át az ország kormánykerékét. Osztályellenség, gyanús elem lett a lélektan és értelmiségiek sora, akik – ha nem is pszichológusok voltak, hanem például írók, mint Szabó Magda is – rendelkeztek metafizikus vénával, a merev marxi materializmus szemüvegén át nézve kártékonynak ítéltettek. Lefagyott a lélektan tudománya és vele az ország, a lakosság mentális tudatosságának fejlesztése. A szovjet megszállás idején évtizedek teltek el ebben az állapotban, az olvadás és a megújulás lassan indult, lassan halad.

A társadalom betegségéről általában csak a testi betegség jut eszünkbe! Pedig a test akkor betegszik meg, amikor a léleknek nincs már útja-módja a feszültség csökkentésére, miközben a pszichés tünetek okai sokáig fennállnak. Ma már tudjuk: roppant kevés betegség van, amely csakis az öröklött gének miatt jelentkezik. A testi betegségre hajlamosító gének alszanak. Csak akkor ébrednek fel, ha a környezeti hatások felébresztik, majd bekapcsolják őket. Minden betegség együtt és egyszerre jelenik meg a testben és a lélekben, csak elméletileg lehet szétválasztani őket, egyiknél a lélek tünetei észlelhetőek jobban, más esetben a testé.

A beteg testet és a beteg lelket egyaránt gyógyítani kell. Vannak ugyan, bár nagyon kevesen, olyan orvosok, akik jelentős pszichológiatudással rendelkeznek (noha nem pszichiáterek), néhány pszichológus kitanulja a gyógyszerezést. Ám azt hiszem, ez nem a legjobb megoldás, mert a két

diszciplína (orvosi, pszichológiai) terápiás megközelítése mindenképp nagyon eltérő. A pszichológiai terápia az okoknak nemcsak felismerésével, hanem a felszámolásával is foglalkozik, ami igen hosszadalmas (esetleg hónapokig, évekig tartó) közös munka mind a páciens, mind pszichológusa részéről. Költséges dolog, ma nagyon kevesen engedhetik meg maguknak. Az orvos a terápia során a felismerés után gyógyszerrel ad, másra nincs idő.

Az emberek mentális tudatosságának magasabb szintre juttatása külön feladata lehetne, kellenie lenne a hazai gyógyító tevékenységeknek. Nálunk, itthon a beteg felnőtt is gyerekké változik, vagy azzá „változtatják”, ha megbetegedett. „Kedveském”, mondja az ápolónő a kórházi betegnek, akárhány esztendő az illető. Az orvos ritkán tekinti munkapartnernek a beteget. A beteg ma azonnal támaszkodni kezd az egészségügyre, kevesen tudják felvállalni teljes felelősséggel saját gyógyulásukat, halálukat, mintha nem lennének érett felnőttek, amint tüneteik megjelennek, visszalépnek a gyermeki státusba. Visszaesés ez, regrediálás, egyike az elhárító mechanizmusoknak. A pszichológus szerint akkor alkalmazzuk (tudattalanul) ezeket, ha valamilyen feszültséget (itt a betegség tüneteit) nem bírunk kezelni, elhárítjuk, mintha csak azt mondanánk: „nem ér a nevem”, „kicsi vagyok”, „oldja meg az orvos”.

A diktatúra évtizedeinek sajátos lélektani rombolásában az elhárító mechanizmusokat (félíg vagy teljesen tudattalanul) igénybe kellett venni, szinte egyenesen megmaradásunk érdekében. Talán leggyakrabban az elfojtást. A nemzeti és keresztény meggyőződést, az ezekhez tapadt érzelmeket, a nemzeti hagyományok lelkes ápolását titkolni kellett, ha a munkahelyet, egzisztenciát, a mindennapi kenyeret meg akartuk tartani. Más kellett mutatni, másképp kellett viselkedni, öszintétlenül, hazug módon – merő önmentésből. Akik ezt a hasadt állapotot nem vállalták (ahogyan a rendházaikból elűzött szerzetesek legtöbben), azok képzettségüknél jóval alacsonyabb szinten dolgoztak – ha egyáltalán kenyérkeresethez jutottak. Egyetemi és doktori képesítéssel rendelkező apáca ismerőseim évekig kesztyűket kötöttek a Háziipari Szövetkezetnek. Magasan képzett férfiak elmentek teherautó-sofőrnek, ha ki nem telepítették őket családotul a mezőgazdaság valamely mostoha munkarészlegébe, lakásuk, házuk a párt tulajdona lett – illetve a párthoz hű, alkalmazkodni képes, veszélytelennek mutakozó párttagoké. Hasadt lelki magatartással, folytonos elfojtással éltünk. Ezt kevesen képesek károsodás nélkül elviselni.

A szovjet diktatúra idején voltak, akik teljesen átadták magukat az új rendszer szellemi követelményeinek (köztük olyanok is, akik korábban keresztény és nemzeti identitást kaptak). Ők az új társadalomban többnyire sikeresek lettek, úgy tűnt, őszintén híveivé váltak a rendszernek. A pszichológus úgy látja: ezek az emberek háromféle elhárító mechanizmust használhattak: az azonosulást, az elaborációt, az intellektualizációt. Ezekre volt szükségük a lélek védelméhez, az állandósuló belső feszültség oldásához.

Különböző lelki minőségű emberek voltak az azonosulók. Barátnőmet akkor megkérdeztem: okos, ritka intelligens ember léte-e hogyan képes ilyen hűen azonosulni az új szovjet rendszer itthoni diktatúrájával, hiszen látnia kell a hazugságokat, a nemzetietlen és minden spiritualitást nélkülöző, vaskos materialista szellemiség erőszakosságát? Azt válaszolta: a zsidótörvények idején itthon megtanult félni, szülei a holokauszt áldozatai, ő megmenekült, és hálából hű ehhez a rendszerhez. Tisztességes motiváció lendítette az azonosulás felé. Ahogyan tisztességes motivációnak gondolom azoknak a régi baloldali embereknek is a párt felé fordulását, akik a Horthy-Magyarországon a sok-sok nyomorban élőért, azok remélt érdekei miatt vitték bőrüket a vásárra a két világháború között. Azt a harmadik csoport azonosulót, akiken sajnálkoztunk és olykor nevettünk, a rémületes élni akarás és rettegés űzte az új rendszer kebelére. A polgári szalon falán megjelentek Rákosi, Sztálin, Marx arcképei (olykor nemesi ősök képei helyett). A könyvtárukat szigorúan átvizsgálták, kiselejtezték a polgári írókat, különösen a „magyarkodó” hazafias szelleműeket, és helyükre Marx, Engels, Lenin, Sztálin művei kerültek. Bármilyen motiváció hajtotta is az azonosulókat, erősen szükségük volt az elaboráció és az intellektualizáció elhárítási, lelket védő mechanizmusaira, hogy lelkük többé-kevésbé egészséges maradjon.

Bármely belső késztetés indítja be a hatalommal való azonosulást (a Stockholm-szindrómát), a beindító motiváció, ahogyan korábban említettük, lehet olykor tisztességes, más esetben merő érdek vagy a rémületes élni akarás, mindre jellemző, hogy az azonosulni (identifikálódni) már tudattalanul készülő ember szorongása. Eggyé akarunk válni Vele, így, nagybetűvel, mert erős, és mivel hatalommal rendelkezik, engem is megvédhet, belekapaszkodhatunk, mint az uszodai medence

korlátjába, hiszen nem tudunk úszni, és azt élet hullámai egyre félelmetesebbek. Az azonosulás enyhíti a szorongást és megszelídíti a rettegést. Elaborációt alkalmazva szorgosan feldolgozzuk magunkban a helyzetet, érveket keresünk, sorolunk amellett, hogy miért van igazunk, miért nagyon is jó, hogy elhagytuk bűnös múltunkat, és új ideát és ideált kerestünk. Az intellektualizáció hasonlóan működik, okosan bizonyítjuk az új ideánk hallatlan nagy gazdasági erejét és humanitárius szándékát.

Az elhárító mechanizmusok hasznosak is lehetnek olykor, mert megvédhetik a lelket az össze-roppanástól. Csakhogy a valóságot eltakarják, annak igazi és pontos megértését, átlátását akadályozzák, ezért nem jók, néha csak pótmegoldások.

A beteg társadalom tagjainak gyógyítása: mentális képzése, tudatosítása, felvilágosítása a művészeteknek is – közöttük természetesen az irodalomnak – feladata. Közel harminchárom esztendőn át érintetlenül ült a könyvespolcomon egy könyv, a címe: *Nehéz esztendők krónikája 1949–1953*.³ Eddig egy sort sem olvastam belőle. De most a könyv jelentkezett: leesett a polcra, kinyílt *A magyar írók első kongresszusának határozata* fejezetnél. Ebből idézek, 1951-ben vagyunk: a magyar irodalom „...leszámolt a kozmopolita, formalista, népellenes burzsoá osztályérdekeket szolgáló álirodalommal, leszámolt a l'art pour l'art és az »apolitikus« irodalom mindig ellenséget rejtegető elveivel, az üres burzsoá pszichologizálással, az érzelmeknek és a szerelemnek a pornográfiává züllesztett ponyvájával [...] a kispolgári anarchizmussal, az irodalomban terpeszkedő kóros arisztokratizmussal, a romboló sovíniszta nacionalizmussal: tehát mindazzal a becstelen és művészietlen tényezővel, amely a felszabadulás után is gyakran és nem lebecsülendő veszélyességgel igyekezett gátat vetni a szocialista-realista irodalmunk fejlődésének”. Ez a felfogás távol állt attól, hogy az irodalom gyógyítani tudja a társadalom betegségét. Amikor még érvényes volt, hiánybetegséget okozott, és ma is nyoma van a hiányoknak.

Hogyan járulnak hozzá a művészetek és az irodalom a gyógyuláshoz? Az ősi időkben a vallási és művészi rituálék egységet alkottak, együtt szolgálták az ember lelki harmóniáját ünnepeken és hétköznapiakon is. A hagyományokat, konvenciókat szentnek tartották. Ezek az élmények módosult tudatállapotot hozhattak, hoztak létre, amelyet ma a művészi terápiák során használnak a szakemberek, és úgy tűnik, ezek jót tesznek lelkünknek. Terápiás hatás lehet az is, ha csak beülünk a színházba, átadjuk magunkat az érzéseknek, „mintha mi lennénk”, akik úgy éreznek, ahogyan a színész, empatikusak vagyunk, részesülünk a színész érzelmeiből, amelyeket nem merünk, nem tudunk saját valónkban megélni. A katarzisz is eljuthatunk, az értékrendünk megingásáig és a lélek mélyéig ható megrázkódásig, és ezek új, magasabb belső minőséget hozhatnak. A valódi zenében aztán igazán átélhetünk megfogalmazhatatlan minőségeket, és verbálisan nem megjeleníthető gazdagodásban és gyógyulásban lehet részünk. A tánc, különösen ha aktívak vagyunk benne, roppant felszabadító hatású, transzhoz, spirituális élményig is elvezethet.

Ideje rátérni a metafizikára, arra, hogy ha az irodalom és alkotói számára a 21. századra javaslatot tennénk a megújulás irányára, miért épp a metafizikát ajánljuk mint a társadalom betegségének lehetséges gyógy módját.

Metafizika mindig is volt, mióta világ a világ, benne volt, van a létben mint isteni jel, isteni ujj nyoma, „néztük”, hatott ránk, de „látni” nem „láttuk”, pedig ott volt az ősi sámánénekekben, az *Ómagyar Mária-siralomban* is, talán lassan eljön az ideje, hogy „lássuk” is, miről van itt szó. Domokos Mátyás megelőzte korát azzal, hogy az említett könyvében „látványosan”, „láthatóan” felmutatta a lát-nivalót. Tudatosíthattuk. Kozmikus küszöb a metafizika, Domokos a küszöbön túlira, a végtelenre hívja fel a figyelmet a téridőbe rögzült ember számára. Elérhetetlen lenne ez a tartomány? Vagy talán mégsem? Az aktuális technika, az asztronautika, a kozmológia eszköztárai hatalmas dimenziókba lépnek. „Hát nem elképesztő – jegyezte meg pár éve egy, a MIR űrállomásról szóló beszélgetésben Paul Virilio –, hogy a metafizikai mennyire fizikaivá vált?”⁴

Az első költemény, amit Domokos metafizikusnak ítél és eleméz, Thomas Hardy: *Egy holdfogyatkozáskor*. Ebben a versben ütötte szíven a kifejezés: „csillaglétékben” szemlélve, hogy mi a lét, hogy mit jelent az, ha ki tudunk emelkedni abból a pillanatból és helyzetből, aminek foglyai vagyunk. A pszichológus szerint ez a kiemelkedés lehet a lélek gyógyulásának kezdete. Nagy pillanat a megtépett lelkű és idegrendszerű olvasó számára, felvillanhat előtte a „csillagléték”, talán elindul az egyensúlykeresés útján, talán hirtelen föllel egy kapaszkodót, megpillant egy kis fényt az alagút végén.

Volt idő, nem is túl régen, amikor a felvilágosult modern ember gúnyosan nevetgélt azon a gondolkodáson, amely az öröklétet, az örökkévalóságot és a különféle apokaliptikus dolgokat, fogalmakat komolyan vette. Csakhogy ma már, a klímakatasztrófa és az ökológiai gondok idején a természettudomány kutatói is figyelmeztetnek: az emberiség földi létezésének ideje véges. Egy világhírű tudós azt javasolta, új égitestre kellene áttelepülnünk. Irracionális, irreális ötlet, mégis rémisztő. A neurózisok alapokát, a megszűnéstől, a haláltól való félelmet ezek a kínos figyelmeztetések is növelik. És azt a megnevezhetetlen vágyat generálják, hogy keressük, lázasan keressük a menekülés útját! A menekülés lázas kereséséből gyakran istenkeresés lesz, mert amikor a tudomány elnyerte elsőbbségét a vallások felett, és Nietzsche kimondta: „Isten halott”, akkor az ember meglehetősen sokat veszített lelkének régi egyensúlyából. Kezdte elfelejteni, hogy ez a lélek „csillagléptékkal” is közlekedett valaha. Hála az egeknek, Carl Gustav Jung pszichiáter, pszichológus megjelent nagy szellemi erejével a tudomány mezején, és kijelentette: nem halt meg a vallási szükséglet. Terapeutaként európai és észak-amerikai pácienseinél bőven találkozott vele. Ennek erős bizonyítéka a spiritualitás megjelenése. Ez az a nagyon figyelemreméltó lelki jelenség – vele együtt a spirituális krízis –, amelyet egyesek a 20. század betegségének tartanak, mások (magam is) a tudati szint növekedési lehetőségének!⁵ Ez az a tudatállapot, amelyben a szokásostól eltérő módon jelentkezik az istenkeresés. Régen az egyházi szertartások, népszokások, nagy társadalmi ünnepek során, az imákban, énekekben a szinte az égig emelkedő életérzés nem volt szokatlan. Olyan belső élményekből és megtapasztalásokból eredt, amelyeket akkor természetesnek tartottak. És eltűzött formáját sem gondolták elmebajnak. De a modern 20. században kifejezetten pszichotikus tünetnek diagnosztizálhatták, ha valaki a racionalista tudományos világnézettel összeegyeztethetetlen élményekkel, életérzéssel rendelkezett, és ezekről beszélt. Pácienseim között volt, aki az egyik egészségügyi vizsgálat során beszámolt spirituális élményeiről, és a pszichiátriai osztályra került. Ma már a csakis racionalista és materialista felfogású tudományosságra épülő gyógyítás korántsem egyeduralgoló, szerencsére. Olyannyira nem, hogy a WHO új definíciója szerint a gyógyításkor bio-pszichoszociális-spirituális emberről kell gondolkodni.

„Van néha olyan pillanat, / mely kilóg az időből / [...] / jövője nincs és múltja sincs, / ő maga az öröklét.” A sorok Weörös Sándor *Örök pillanat* című verséből valók, és a következő sorok is: „Mint fürdőző combját ha hal / súrolta s tovalibbent – / így néha megérezheted / önnön magadban Istent.” Ezekre az időből kilógó pillanatokra épül rá az, amit metafizikus költészetnek nevezhetünk, és ez prózában is megörökítődik. Valóban lehet az örökkévalóság felől nézni az életet, és a világmindenség felől, de akár a mikrokozmosz felől is, „alulról”. Swift *Gulliverjében* ez szatirikus formában mutatkozik meg, egyszer a törpék közé, majd az óriások országába kerül. A nagy kérdés tehát az, hogy mi a lét valódi mértéke. „A jó irodalom esetében mindig az, amit épp olvasunk” – mondja Domokos Mátyás. Ehhez hozzáteheti a pszichológus: a jó irodalom akkor hiteles és aktuális is, ha az olvasó egyszer csak látni kezdi kívülről, felülről azt a létet, életet, bármely emberi kondíciót, amelyben benne van. Így próbálja szemügyre venni, mérlegre tenni önmagát és a körülötte zajló eseményeket, tudatosabban, mint bármikor. Áldott lehet az ilyen „időből kilógó” időszak, konstruktivitást, kreativitást, okos döntéseket, életrendezést hozhat, másfelől gondolatvigaszt a pesszimisták keserves kérdésére, hogy mi értelme itt ennek az egésznek...

Domokos csodálatos részletet emel ki a *Háború és békéből*, bemutatandó, amint prózai műben látjuk az időből kilógó pillanatot. Andrej herceg sebesülten fekszik a földön a napóleoni seregekkel vívott csata után, fölneéz, látja az eget, és úgy érzi, életében először veszi észre. „Nincs már felette semmi, csak az ég, a magas ég: nem derült, de mégis mérhetetlenül magas és szürke felhők úsznak rajta csendesesen. Milyen csendesesen, nyugodtan, ünnepélyesen, egészen másképp, mint ahogy én futottam – gondolta Andrej herceg.” És most jön a kérdés: „Hogy nem láttam meg én azelőtt ezt a magas eget? De boldog vagyok, hogy végre megismertem! Igen! Hiúság minden és csalás, csak ez a végtelenség nem az! Nincs is, nincs kívülről semmi. De még az ég sincs, nincsen semmi sem, csak csönd és nyugalom. Hála istennek!”

Ez valóban az időből kilógó pillanat, metafizikailag itt kizökkent az idő.

A filozófusok és a természettudósok rengeteget beszéltek már arról, hogy vajon mi a lét első mozgatója, a feltételezett fejlődés mágnese. Erre sem a tiszta észnek, sem a tiszta művészetnek nincs olyan válasza, ami egyenértékű volna a kinyilatkoztatással, és mindezt jól érzi a költészet, érzi az irodalom. Sőt, többet és mást is érez és tud. Azt, hogy az emberi élőlény tudata, észlelése, lelke

jóval túlterjed a test határán. Ezt a mezőt érinti meg a jó irodalom, amely a 21. század embere számára is hiteles és aktuális, és megítélésem szerint e hitelességhez, még inkább az aktualitáshoz nélkülözhetetlen lesz a metafizikus érzék és a spiritualitás.

A pszichológia tudja, hogy a természettudományoknak erősen számolniuk kell a ténnyel, miszerint testünk határán alaposan túlterjed tudatunk, észlelésünk, lelkünk, de még érzelmeink is. Ez a gondolat pár évtizede még botrányt váltott ki a rációba belekövült természettudósok körében.⁶ A biológus Rupert Sheldrake kavart vihart a fenti állítással, mellesleg azzal is, hogy a valaha állandónak hitt tudományos törvények ma nem sokkal többek illúzióknál. Még a gravitáció értéke is változó.

Ez a hihetetlenül gyors és mélyreható változása világunknak, ami még az állandónak mondott tudományos törvényekre is kiterjed, nem kis hatékonyságú támadás az emberi idegrendszer ellen, és ez is egyik közhelyszerűen emlegetett oka a mentális betegségeknek. Hasonlóképp mentális betegségek okozója civilizációnk széttörése. A törés egyik oldalán a zsidó-keresztény kultúra áll a magatartásunkat meghatározó valamennyi morális normával, a cselekvéseinket gyakran tudattalanul is meghatározó hagyományokkal. Kétezer éves (!) hagyományokról van szó, ha csupán a keresztény kultúrát nézzük, ám ha teljességében szemléljük a zsidó-keresztény tradíciót, sokkal több idővel számolhatunk. Óriási hagyománykészletek szolgálnak irányítóként tetteinkben és emberi kapcsolatainkban. A másik oldalon áll a liberalizmus, a felvilágosodás eszméje, amely ateista, többnyire materialista, az együttélés normáit az egyének szabadságára és egyenlőségére alapozza. A kétféle európai kultúra szemünk előtt kezd omladozni, szétszakadni, pedig a legegyszerűbb józan (paraszti) ésszel is látni, a kétféle értékrendet békésen össze kellene, lehetne hangolni, valódi toleranciával egymást elfogadni. Véték belülről támadni saját civilizációnkat, hiszen a megmaradásunkról van szó. Nagy kihívás a 21. századi irodalom számára, hogy mit tud hozzáadni az értékrendek összehangolásához.

Visszatérve Domokos kiválogatott verseihez, engem egyenest a rémület fogott el, amikor Rupert Brooke *A halak* című versét elolvastam. Összecsaptam a könyvet, kihagytam elsőre azt a szörnyeteg verset. Később erőt vettem szorongásomon, és megpróbáltam elviselni a rémségét. Megpróbáltam elgondolni *A halakat*, mert „amit nem gondolunk el, arról nem is tudunk” – mondja Domokos. Az angol metafizikus költő, Rupert Brooke (katona volt, harcolt az első világháborúban, a Dardanellákon esett el, ott is van eltemetve) szinte groteszk módon veti fel a lét végső kérdéseit egy furcsa metaforában. Azon tűnődnek a halak, hogy ez a lét itt túl silány. Tudja a hívő hal, hogy nem ez a vég! Valami még vár reá! Túl az időn vizebb víz, és ott úszik Ő, a Folyók Apja, a dicső... a mindenható, jóságos Óriás. És „hízott hernyók nyüzsgenek / és paradicsomi nyüvek, / melyek álcák, mind nagy s kővér, / s giliszta, mely örökkön él”. Itt csaptam össze elsőre a könyvet. Pedig érdemes elolvasni a vers utolsó két sorát, olyan, akár a katona Rupert Brooke utolsó fájdalmas, mégis nevetető grimasza. „S a mennyben, mely ennyire szép, / nem lesz föld, mesélik Halék.”

Nem is annyira az undor ijesztett, bár az is, a nyűvektől, hernyóktól, mégis elsősorban az, hogy nem létezik az a vadul materialista és erkölcsi relativizmust hirdető ideológia, amely jobban kiábrándítana (legalább egy pillanatra) saját hitemből, hiszen gyerekkoromtól épített örökkévalóságomról szól itt valami: rémes.

A dolgokról teljes ismeretünk nem lehet – ebbe bele kellene nyugodni, csak hogy ha egyszer megérintett valakit a végső kérdések megoldásának vágya, nem tud szabadulni a válaszadás kényszerétől. A kétely, a bizonytalanság mindenben megjelenik, és erről a filozófia csak dadogni tud. De nem a költészet. Választ – a végső nagy kérdésekre – persze ő sem ad, de kifejezi az életérzést, annak izgalmát, áramát, drámáját, katarziszt, mindazt, amit a kételyeink során megszenvedünk, ahogyan Szabó Lőrinc verse, a *Dsuang Dszi álma*. Azt álmodta ez a mester kétezer éve, hogy „lepke voltam”. Felébredve nem tudta, „...mi az igazság, melyik lehetek: / hogy Dsuang Dszi álmodta-e a lepkeket / vagy a lepke álmodik engemet?” – „...kétezer évig töprengtem azóta, / de egyre bizonytalanabb vagyok”.

Itt mindenféle vallástól elválík a költészet és a művészet, mert a vallás, a kinyilatkoztatások olykor, sőt gyakran boldogító biztonságot adnak, de a költészetben ott a rezignáció, a kétely, a bizonytalanság, ami a végső kérdéseket illet. A kétely pedig gyötrelmes. Ráadásul a metafizikus látásmódot erősen kritizálták – ami a jövőt illeti, jelentős – „fegyverkészlete” miatt. Ilyen lehet a morfikus rezonancia és az össejtek és gének kapcsolata. Ha majd ezek igazságát és tényét pontosan látjuk, talán akkor majd mondhatják a materialisták: csak idő kérdése, hogy felfogjuk e két említett „fegyver”

PAULOVICS LÁSZLÓ, Betelehemi királyok, 2008

PAULOVICS LÁSZLÓ, Párkák, 2007

PAULOVICS LÁSZLÓ, A király és udvara, 2008

valódi mondandóját, és akkor lesznek válaszaink e ma még kínzó és örületbe hajtó kérdéseitekre. Hiszen az ember agyi erejének csekély mennyiségét használja, ám idővel majd közel száz százalékát, és akkor majd válaszolni tud a ti nagy kérdéseitekre.

1. A pszichológiai irányzatok között van, amelyik egyetért bizonyos biológiai elmélettel, amely szerint az öröklés a morfikus mezők révén történik, és nem a gének által. Ez a mező voltaképp a fajok kollektív emlékezete, amelyhez a faj minden egyes egyede hozzáad valamit, hozzá is rögzül, és valamely mértékben kiveszi, amit ki tud hozni a kollektív emlékezetből; ilyen úton az őseink képességei is tovább öröklődnek. Feltételezhető, idővel a növekvő képességek miatt az agyunkat közel százszázalékosan használhatjuk, és okafogyott lesz a metafizikus gondolkodásmód – mondhatja a materialista és a liberális.

2. Az őssejtek korlátlan osztóképeséssel rendelkeznek, képesek más sejtek létrehozására, sejt pótlásra. Vannak közöttük, amelyek felnőtt szervezetekben is előfordulnak, nem csupán embriókban.

A szomatikus (testi) sejteink is döbbenetes memóriával rendelkeznek, epigenetikus memóriát őriznek. Epigenetikus környezeti hatások: az anyai jelenlét, a táplálék, a fény, a gyógyszerek stb. Ezek a génműködésre hatnak, hatásukra módosulnak a gének, s mi több: ezeknek a módosulásoknak egy részét a sejt az utódsejteinek is átadja. Ha pedig felnőttkori szépen kiteljesedett képességeink egyre csak öröklődnek, akkor ismét idővel várható, hogy tudatunk, szellemünk képes lesz válaszolni a ma még megválaszolhatatlan kérdésekre, amelyekkel a metafizika is csak küszködik.

AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGTÓL W. S. BURROUGHS MEZTELEN EBÉDJÉIG

Egyszer csak nem hagy nyugodni az a gondolat, amint Domokos Mátyás a metafizikus költészetről gondolkodik és beszél: minden szava csupán ürügy. Idézetei, a felsorolt kitűnő költemények sora, az elemzés profizmusa mind-mind ürügy. Paravának serege takargat előlünk és önmaga elől valamit. A nagy rejtély megoldását, a fejlődés mágnesét, a világegyetem mozgatóját, a testen túlterjedt lélek helyének kérdésére a választ is a metafizika paravánja mögé rejti. És Andrej herceg, amikor a magas egekbe tekint, vajon mitől nyugszik meg hirtelen, a csöndjét és boldog nyugalmát mi hozza el a csatatérre? Tudjuk a választ, csak eltakarjuk. Természetes ez? Igen. Mert a bibliai hit ma is a legnagyobb botrány. Sőt, manapság igazán botrány. Valóban időből kilógó pillanat, ha felbukkan hirtelen a bibliai hit, a modern világból valóban kilóg az istenhit, ha elfogadod és megvallod, kisebbségi léttel kell beérned, sokak szemében nemkívánatossá válsz. Kétség gyötör: összhangba tudod-e hozni művészi alkotó tevékenységed a hittel? Lehet, hogy igen, hiszen sokáig – eltekintve az elmúlt százszázötven évtől – a bibliai gondolat és hit tematizálta az irodalmi alkotást. Nemrég, a 20. század nagyjai között ott voltak, vannak a mélyen hívő T. S. Eliot, François Mauriac és mások. És W. S. Burroughs obszcén, brutális könyvét vallásos könyvnek nevezte Norman Mailer azon a bizonyos bírósi tárgyaláson.

Bárhonnan futunk neki a metafizika és az irodalom témájának, beleütközünk az istenfogalomba, talán egyenest az Örökkévalóba. Mintha ez lenne minden gyógyulás forrása. Mintha ez (Ő) akar na, mint metafizika, fizikaivá válni, hogy értsük. Ahogyan a fenséges fogalma ma a technikai fenséges. Legalábbis a technika keretrendszerében így érzékeljük. Ám ez sem az egyedüli igaz, mert a (nagy, a magas) zene eleve kivételes, a zene ideje az az idő, amit már Platón korában és ma is az örökkévalóság képmásának tekinthetünk. Ezt a Képmás-érzést, időérzékelést és zeneértést a felvilágosodás és a metafizika erős kritikái se tudták kiirtani. Ez a gyógyulás forrása neurózisainkra, az önmegváltásra, megőrüléseinkre, a lét rejtélyeinek kínzó kérdéseire, a gondokra és kételyekre. Gyógyulásforrás arra a félelemre, amiről Lator László *Héraclius Gloss töprengései* szólnak. A vers nyersanyaga egy Maupassant-novella, amelyben Héraclius Gloss doktor örökké a lét rejtélyén gondolkodik, eljut a lélek-vándorlás eszméjéig, az állati lét létráján végigkíséri a fejlődést, de végül megőrül. Lator verse tragikus: a végső nagy kérdésekkel küzdve valamennyien tébolyultnak látszódunk, „...járom egy lefokozott lét / káprázatokkal vemhes folyosóit”, a téboly fenyegetése ez „elménk beláthatatlan terein”. A vers befejezése megrendítő: „Vagy nem érzem-e, hogy szűk koponyámat / hogy feszíti homorúbbra a vágy?”

Évtizedekig neurózissal küzdő emberekkel foglalkoztam, olykor – nem is ritkán – a pácienseim panaszaiiban találkoztam ilyen, a versben szereplő vágyakozással. Vágy, amelynek tárgyát, elérendő célját a páciensek nem tudták megnevezni. Nem találtak választ arra a kérdésre, hogy milyen vágy kergeti őket. Ilyenkor megpróbáltam a transzcendens mező és a spiritualitás felé evezni, többkevesebb sikerrel, az eredmény talán attól (is) függött, hogy a páciens mennyire mélyre volt belebetonozva a materialista és liberális ideológiákba.

„...szűk koponyámat / hogy feszíti homorúbbra a vágy”, a vágy és a lebírhatalatlan sóvárgás, aminek megkísérelnek tárgyát, témát adni az emberek és a művészet: hatalmasan ügyes technikai eszközeik vannak, elkészítik hát a sci-fi filmeket, számtalan sokfélé, fájdalmasan szépeket és sötéten ostobákat, jókat, rosszakat vegyesen. A földön kívüli értelem utáni vágy arcai, paravánjai eltakarni is szeretnénk e vágyat, beteljesülésétől rettegünk. Ezt a vágyat és a tőle való rettegést ugyancsak nem tudta eltörölni semmiféle felvilágosodás, materializmus vagy liberalizmus, legfeljebb érzékletlenebbé tették sok emberben a kozmikus érzékelést és a spiritualitást.

Az akadémikus pszichológia csak az utóbbi évtizedben kezdi elfogadni ezt a személyiségdimenziót, a spiritualitást, az ember legmagasabb dimenzióját; a mélylélektan gyógyító erejét egyes orvosok integrálják munkájukba, és integrálják a spiritualitást is. A 21. századi ember személyiségdefiníciója, a bio-, pszicho-, szociális dimenzió kiegészül a spiritualitással. A múlt természettudományai a spiritualitással nemcsak nem foglalkozott, de ha mégis, akkor a vallással azonosította. Pedig ez a magasabb rendű emberi dimenzió független a vallástól, ugyanakkor a vallással összeszővődött is megjelenik és létezhet. A pszichoanalízis kezdeti, freudi szemlélete alapján a vallást és a vele (ritkán, ha) említett spiritualitást infantilis jelenségnek tartották, menekülésnek vélték. Ez a felfogás már elhalványult, szinte eltűnt. A pszichológusok azt tapasztalták, hogy a felismert és alkalmazott spirituális értékek jelentősen segítették a neurotikus és más lelki bajokkal küzdők gyógyulását.

Lator László versének hőse retteg, „két szemünk közt a keskeny félelem”, és máskor valami felvillanás, „S honnan egy fala-omló pillanat / oktalanul fénylő gyönyörűsége”, nincs válasz a gyötrő kérdésekre, ebbe nem bír belenyugodni, ha vannak is fénylő gyönyörűségei, talán ilyenkor a remény jelentkezik, de a félelem a nagyobb, méghozzá itt a téboly fenyegeti.

Ugyanez a félelem észlelhető Illyés Gyula *A sárga házban* című versében. A költő szörnyű folyosón látja a békétlen esetteket, Napóleont zokogva, zsákruhában Jézus-királyt, és a befejező szakasz: „Gyomrom, szívem, idegem rossz már, / egy rendíthetetlen: agyam; / nincs még oly szörnyű Sárga Ház, mint / amibe én zártam magam!” Itt a sárga ház az igazságkeresésnek egy rettenetes kényszerzubbonya – mondja Domokos Mátyás.

A régi időkben a vallások következetesen ápolták, építették a metafizikus látásmódot már gyerekkortól kezdve, azt a bizonyos „csillaglétéket”, „Sub speciae aeternitatis”-t, az örökkévalóság szemszögét, amely szemszöveget alkalmazva próbáltak kitörni a földi helyzetek olykor nyomorult rabságából, amelyekbe beleszorultunk. Az évszázadokon keresztül gyakoroltatott szertartások, napi kötelező imák, lelki vizsgálatok „edzésben” tartották a mentális készségeket, és gyógyították az idegeket. Ezek a vallási gyakorlatok olykor népszokásokká váltak, és néha mókás, játékos formában is a „csillaglétékre” figyelmeztettek, és finomítottak, érzékenyítették. Szent István nem véletlenül tette kötelezővé, hogy tíz falu építsen egy közös templomot, a templomok mellett rendezték a vásárokat, az amúgy is összegyülekezőket ellent nem tűrően behajtották a szentmisére. Aki a mise alatt fecsegett, hangoskodott, valamint a lógósokat igen szigorúan megbüntették. A rablásokhoz szokott, hátrafelé nyilazó remek harcosokat a nagy király – bár nem szelíden, de – rászorította a lelki fegyelmet adó vallásosságra, bizonyos metafizikusság kezdő lépéseire.

Semmiképp sem azonos tehát e kettő: a vallás és a metafizika, de „átjárás”, kölcsönhatás bőven lehetséges. Az irodalom megújulása sem azt jelenti a pszichológusi felfogás szerint, hogy olyan műfajokra, irodalmi szabályokra lenne szükség, amelyek tömjénfüstben illatoznak és szenteltvízben áznak. A (magas) irodalmi alkotás, ha „ütős”, akkor nagyrészt alkotójának Árnyéka a forrása. Ez az a képlet, az Árnyék a jungi személyiségpszichológiában, amellyel mindannyian rendelkezünk, ebbe a lelki bugyorba rejtjük el disznóságainkat magunk elöl is, amelyekkel magunk sem értünk egyet, hanem szégyelljük és szinte utáljuk létezésüket. Tudatalattink bűzös raktára ez, felháborító ötletek, kreatív gondolatok, voltaképp trágyák. Ez a közeg táplálja gyakran az írásban épp azt, amire

PAULOVICS LÁSZLÓ, Ház a hegytetőn, 2004

az olvasó felkapja a fejét. Rezonál rá, vagy egyenest felsikolt, mert az olvasó Árnýéka olyan valamit kap az adott írástól, amiről rég tudni szeretne, de tudni se mert eddig.

William S. Burroughs *Meztelen ebédjének*? „minden lapja szétfröccsen minden irányba, távlatok kaleidoszkópja, dallamok, utcai zajok, fingok, zavargások egyvelege, és benne a kereskedelem páncélszekrényajtájainak döngése, a fájdalom, a pátosz sikolyai [...] orgazmuslihegés, a heroin hajnal-lihegése a tikkadó sejtekben” – írja a fülszöveg.

Burroughs könyve valóban nem szenteltvíz illatú. Világsiker, és nem vallásos. Vagy mégis? A bostoni feljebbviteli bíróság obszcén műként marasztalta el, durván megbotránkoztatónak találta, olyannak, amilyenek írója állítja: brutális, obszcén és visszataszító. Fenyegetett a veszély, hogy a könyvet betiltják. A bostoni döntést a massachusettsi legfelsőbb bíróság ítélete követte. A *Meztelen ebéd* mellett tanúskodott többek között Norman Mailer és Allen Ginsberg. Mailer védőszövege mond valamit – nem is keveset – az alkotóknak, a próza vagy versek íróinak alkotási folyamatáról, amit a jövő új irodalmi irányait szem előtt tartva érdemes tudatosítani. „...az ember legjobb írásművének nincs kapcsolata azzal, amit épp gondol, amin épp töri a fejét. Van egy tudattalan folyamat, amely az ember álmában zajlik tovább. A munkát akkor végezzük, amikor alszunk, és az írás fegyelme jószerevével azt jelenti, hogy nem engedünk beavatkozást a tudattalan által végzett alkotó tevékenységbe [...] a művet igazából nem éber tudatállapotban komponáljuk meg.”

Ki lehet csinósítani és gondosan megalkotni valamely új műfaj szabályait, de nem mellőzhető az ennél mélyebb források, a metafizikus és transzcendens áldást nem az fogja hozni, amit jól ki-gondoltunk a józan és nagyokos fejünkkel, ahhoz az Árnýéket is meg kell hívni, a tudattalan csúf vagy szent motívumait – akár az álmunkba.

Mailer érdekeset mond Burroughs vallásosságáról: „...bármilyen is az ő tudatos intenciója – vallásos író. A *Meztelen ebéd* a lélek pusztulását érzékelteti, sokkal mélyebben, mint bármely általam ismert modern regény. A mű annak látomása, hogyan cselekszik az emberiség, ha tökéletesen elválasztódik az örökkévalóságtól. Ami ennek a látomásnak gépfegyver erejű tisztaságát adja, az a szentimentalizmus teljes hiánya.”

A magas és „ütős” irodalomban az örökkévalóságnak fel kell villanni, annak a már említett „csillaglétéknek”, amely épp ellentéte a materialista szagú „piaclétéknek”, „profitlétéknek”. Weöres Sanyika gyereklelkéből sohasem a „profitléték”, a „piacléték” áramlik, hanem a melegség és a tisztaság. És a *Nem élni könnyebb* – amelyet Domokos Mátyás huszonöt esztendőn át összehajtogatva őrzött pénztárcájában, ám egyszer csak olvashatatlanná vált – versben nincs melegség, ha csak ez a sor nem: „...lehet-e kévét kötni napsugárból?”, inkább elszomorítóak a sorai, hiszen „Még egy percünk se szűz az elmúlástól”. Huszonöt év múltán Domokos elmondta Weöres Sándornak, mennyire fáj neki, ami a verssel történt, az elhalványulás. Ekkor Weöres gondolkodás nélkül leírta újra a verset az ő gyönyörű kalligráfiájával, és aláírta: „szeretettel Weöres Sanyi”, Domokos bekeregette, az ágya fölé kirakta, de a nap kiszívta a filctoll nyomait, és pár év múltán másodszor is, végérvényesen eltűnt a vers. Szívekben, könyvekben megvan!

Juhász Gyula szorongató szépségű, *Az Isten malmai* című versének (számomra) legjellemzőbb sorai: „Magam is rögbe térek, / Belőlem fű terem”. Ezzel a verssel kapcsolatban figyelmeztet Domokos Mátyás arra a veszélyre, ha az író, a művész vagy a gondolkodó inflálja a magasság léptékét, és az végül kiüresedik, frázissá válik. Szabó Lőrincnél nincs inflálás, ő megcsinálja azt a költői bravúrt, hogy személyes veszteségének – szerelme halálának – prizmáján keresztül mutatja meg: mindez a végtelenség perspektívájából nem számít semmit. A *huszonhatodik év* szonett-sorozatban van ez a vers, *Omló szirtről* a címe, összegző utolsó szakasza: „...s elnémít látni, hogy a végtelen / zajlásban minden, ami volt, milyen / tökéletesen jelentéktelen”.

Az élet végéről szól, illetve akkor jelenhet meg ez az érzés: a ki nem mondott haláltudat. Akár Kosztolányi Dezső *Ének a semmiről* versében, az élet vége táján, amikor pontosan tudja a költő, hogy mivel néz szembe: amit nem szeretünk kimondani, noha öröktől benne van az emberi létezésben, „mélyen áramló delej” – írja. „Ha félsz, a másvilágba írd át, / verd a halottak néma sírját, / tudd meg konok nyugalmuk ídját”, a halál és a szenvedés a magyar lírában gyakran jelen van, ahogyan a szerelem, az életöröm, az érzéki színpompás élet.

20. századi jellegzetes életérzés lett egy bizonyos felismerés, amit Nietzsche foglalt szavakba: „Gott is tot”, Isten halott. A közgondolkodásban ez a céltalanságot, a gazdátlanságot, a szorongást szította fel, azokban is, akik talán Nietzsche nevét sem hallották. Filozófiai szempontból akár kép-

letnek is lehet értelmezni azt az embert, aki *A nincstelen balladájában*, George Duhamel versében megjelenik. A II. világháború után történelmi realitás ez az embertípus. Ezer és ezer ember mindent elvesztett, iszonyatos szabadság fogta körül őket. „Nem vergődik és nem nyöszörög, / És nem beszél: nincs mondanivalója” – a megvert, a hitét vesztett ember „képlete”.

A pszichológus szerint a legnagyobb üzenet kettős, amit versre, prózára rá lehet bízni. Egyik a keresztény és nemzeti értékrendet és életmódot úgy ábrázolni, hogy az olvasó számára megélhető legyen, ehhez kell a 21. század nyelvezetét és formavilágát megtalálni. A másik: a kozmikus üzenet. Amiben az ember is benne van, de az emberen kívüli lét is, ez a „nagy hír”, ahogyan Babits Mihály nevezi a *Mint különös hírmondó* című költeményben. Különlegesen nagy vers ez, utolsó sorai: „...mily kicsi minden / emberi történés! a tél puha lépteit hallom, / jó a fehér tigris, majd elnyújtózik a tájon, / csattogatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha / tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség, / megy s eltűnik az új tavaszi illatos dzsungelében”.

Domokos Mátyás meggyőződése: erkölcsileg nem mindegy, hogy ezenközben az ember hogyan éli az életét. Miképp éli meg a rettenetes tartalmakat, amiket a lét számunkra tartogat.

Csak akkor van értelme az életnek (függetlenül az élet és a lét kérdéseire adható válaszoktól), ha az ember azzal az érzéssel és szívvel tudja élni életét, amit Ady Endre megírt *Új s új lovat* című költeményében. „A nagy Nyíl kilövi alóla / Kegyelmed egy-egy szép lovát, / De ültess szobor lóra az embert, / Hadd vágatasson tovább.”

JEGYZETEK

¹ Nap, 2008.

² Csoóri Sándor esszéjében, a *Hitel* folyóirat első számában olvasható: romlott a magyar társadalom, férges, az erkölcsi viszonylagosság beteggé rágta. A népesség fogy, az adósság és a halálazások száma nő. A családok felbomlanak, az öngyilkosság, az alkoholizmus magyar betegségeknek számít. A lelkek eldurvultak, a szegénység, a nyomor nő, véghelyzetben a határokon túli magyarság. – Ez akkor, 1988-ban tényszerűen így volt. Azóta, a második Orbán-kormány nemzetstratégiája nyomán bizonyos pontokon javult a helyzet, erősebb lett a határokon túli magyarok helyzete, reményt keltő a népesség szaporodása és a szegénység lassú felszámolása, a gazdaság növekszik. Ismét Csoóri szavai: „...az egész magyar társadalom mozgásba lendült. Akar valamit. Hisz, vagy csak megpróbál hinni.” Ma is.

³ Szerk. BALOGH Sándor, Gondolat, 1986.

⁴ A Pannonhalmi Szemle 2008/4. számában olvastam, ahol Andrei Mjica és Paul Virilio *Angelus astronauticus* című írásából idézik (Lettre Internationale, Berlin).

⁵ *Krízisek a belső átalakulás útján. A spirituális válságtól a gyógyulásig*, szerk. Stanislav és Christina GROF, 1989. Pilis-Print Kft., 2007.

⁶ 1994-ben történt a Nemzetközi Transzperszonális Kongresszuson, Írországbán.

⁷ Cartaphilus, 2010.

